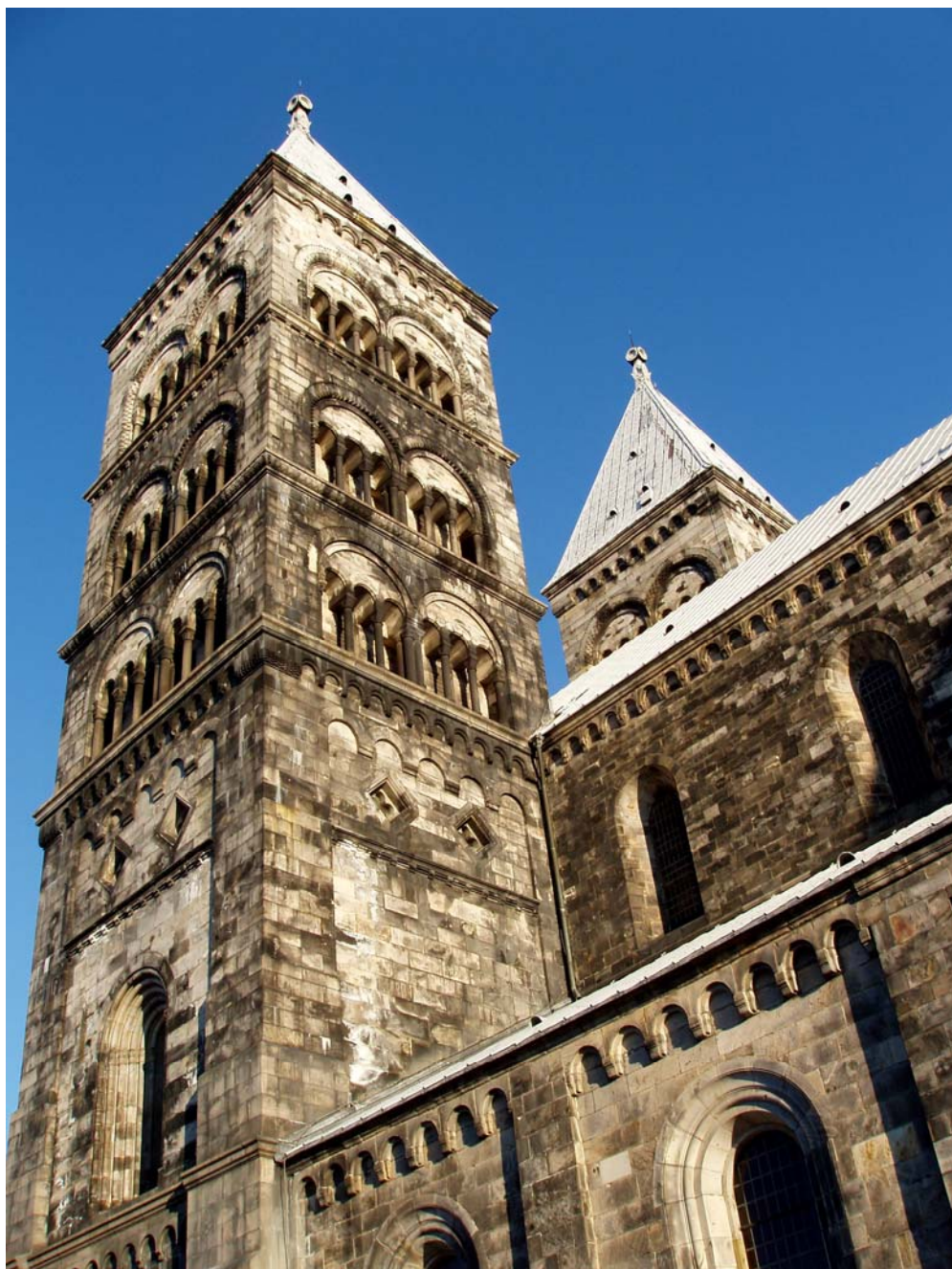

Stiftshistorisk småskrift Lunds stift

2009:1

Förord

Det är nu tio år sedan Stiftshistoriska sällskapet i Lunds stift bildades vid präst- och diakonmötet i Lunds stift den 29 september 1999. Under dessa tio år har sällskapet haft möjlighet att varje vår ge ut en årsbok, i regel en monografi. Ett behov har efterhand uppkommit att kunna publicera uppsatser, föredrag och mindre forskningsartiklar rörande Lunds stifts historia skrivna av studenter, forskare och amatörhistoriker. Vi vill genom denna småskriftsserie bidra till att för framtiden bevara och ge en större krets del av fragment från stiftets historia.

En av sällskapets uppgifter är att initiera stiftshistorisk forskning på stifts- och lokalnivå. I detta första nummer publicerar vi dels en studentuppsats från Lunds universitet om gudstjänstlivet i Vitaby kyrka, dels en föreläsning om malmökyrkans utveckling under 1900-talet. Sällskapets styrelse har angivit som sin ambition att en småskrift ska utkomma varje senhöst. Det är med en stor glädje vi överlämnar denna småskrift till sällskapets medlemmar och andra intresserade läsare.

Lund i Allhelgonatid 2009

Owe Samuelsson
ordförande

Jan-Olof Aggedal
vice ordförande

Gudstjänst och gudstjänstrum – Vitaby kyrka 1942–2008

Teol. kand. Per Frostensson

INLEDNING

Bakgrund

Många av Svenska kyrkans kyrkorum har ett medeltida ursprung. Kyrkorummen har över århundradena genomgått förändringar, till den form och den interiör de har idag. Dessa förändringar har varit både funktionellt, teologiskt och estetiskt motiverade.

Synen på gudstjänst har också förändrats över tiden, inte minst på 1900-talet. Nya gudstjänstideal har växt fram. I Svenska kyrkan har dessa processer fått genomslag i nuvarande kyrkohandbok.

Frågeställning

Syftet med det föreliggande arbetet är att se om och hur förändrade gudstjänstideal och praxis påverkat ett konkret kyrkorums utformning och interiör. Jag har valt Vitaby kyrka som utgångspunkt för min undersökning. Skälet är att jag ofta både firar och leder gudstjänsten i detta gudstjänstrum och därför har anledning att kontinuerligt reflektera över relationen mellan gudstjänstens arkitektur och kyrkorummets arkitektur.

Jag har valt att koncentrera min undersökning kring receptionsprocessen av nuvarande kyrkohandbok, Den svenska kyrkohandboken, (HB 1986), en receptionsprocess som kan anses pågå fortfarande. Dock har jag velat sätta in förändringarna i ett historiskt perspektiv och söker också att beskriva gudstjänsten och gudstjänstrummet i Vitaby församling från 1940-talet och framåt. Skälen till det är två: Dels finns det från 1940-talet och framåt källor som kan ge en bild av gudstjänstens utveckling, dels togs Svenska kyrkans förra handbok i bruk 1942 (HB 1942). Dess ordningar har format gudstjänstlivet fram till HB 1986 och utgör därför en nödvändig bakgrund för att förstå förändringarna de senaste två decennierna.

Den huvudfråga jag genom denna undersökning söker svar på är följande: Hur har receptionsprocessen av de liturgiska grundtankarna i HB 1986 påverkat Vitaby kyrkorums arkitektur och interiör?

Materiel och metod

För att nå fram till ett svar på min frågeställning kommer jag i tur och ordning att behandla:

Litteratur om gudstjänstliv, liturgi och kyrkorum i Svenska kyrkan från 1940-talet och framåt.

Det finns en rik flora av litteratur som jag använt för att skaffa mig en allmän bild av gudstjänstlivet och kyrkorummet i Svenska kyrkan under 1900-talet. Jag hänvisar till denna litteratur i litteraturförteckningen.

Arkivkällor.

I Vitaby kyrkoarkiv finns inventarieförteckningar och ämbetsberättelser. På Arkivcentrum i Lund finns Lunds kyrkohistoriska arkiv, LUKA, med regelbundna undersökningar om kyrklig sed om från 1940-talet och framåt. Från Lunds stifts arkiv har jag hämtat visitationshandlingar samt gudstjänststatistik.

Muntliga källor.

Jag har också intervjuat två äldre församlingsbor, en kyrkvärd samt en kyrkoherde som varit verksam i församlingen under 1990-talet.

Gudstjänstordningar.

Jag har studerat Svenska kyrkans handböcker 1942 och 1986, församlingens gudstjänsttagendor från 1990-talet samt de högmässaagendor som används idag.

Jag har med utgångspunkt från dessa källor försökt skapa en så god bild som möjligt av hur gudstjänstens och gudstjänstrummets arkitektur i Vitaby kyrka förändrats från 1940-talet och framåt.

Avgränsningar

Jag avser bara att beskriva hur huvudgudstjänsten och därmed gudstjänstrummet förändrats. Det hade varit intressant att beskriva förändringar i t ex de så kallade kyrkliga handlingarnas (dop, konfirmation, vigsel och begravning) sätt att gestaltas i Vitaby kyrkorum, men det ligger utanför mitt undersökningsområde.

Tidigare forskning

Jag har inte funnit någon som på ett sätt samlat beskrivit gudstjänstlivet i Vitaby församling under någon tidsepok. Jag vill genom min undersökning söka ge en samlad bild av en utveckling som hittills inte beskrivits.

Begrepp

Kontextuell, kontextualitet. Jag använder i uppsatsen begreppen för att

beskriva det fenomen att gudstjänsten hämtar delar av sin tillämpning från det lokala sammanhanget, så att lokala traditioner, böneämnen etc. präglar församlingens gudstjänst.

VITABY KYRKA

Byggnadens belägenhet och historia

Vitaby kyrka är belägen i norra delen av Simrishamns kommun, i Kiviks församling, Österlens kontrakt. Byggnaden ligger högt belägen, på en kulle, med vacker utsikt över fälten och havet. Kyrkan byggdes i slutet av 1100-talet. Timret i takstolen är daterat till 1160. Den ursprungliga byggnadskroppen var det lilla långhuset med lägre kor och absid i öster. Under 1200-talet tillkom tornet i väster, på 1400-talet byggdes vapenhuset mot söder och på 1700-talet byggdes kyrkan ut i norr med en helt ny del, en korsarm strax väster om koret, den s k "nykyrkan."¹ Exteriört domineras kyrkan av den vackra strävpelaren, som stöder tornet i väster. Kyrkan har totalt sett en väl bibehållen medeltidskaraktär.

Kyrkorummet

Kyrkorummet är alltså enskeppigt, men med en vinkel i norr. Vid den norra väggen finns en läktare. Interiört dominerar triumfkrucifixet, som hänger i korbågen. Det räknas från tidigt 1200-tal. Krucifixet påminner om den tidiga kristenhetens förståelse av Kristus som segraren. I huvudet – som bär en kopparkrona med bergskristaller - finns en relikgömma.

Dopfunten är med säkerhet kyrkans allra äldsta inventarium, idag placerad i koret, på dess norra sida. Målningarna i koret, av vilka väl bevarade rester finns kvar, är från 1400-talet.

Efter reformationen, på det ekonomiskt välbeställda 1600-talet, tillkom altarpupsatsen och predikstolen. Orgeln är från 1987, byggd av A Mårtenssons orgelfabrik AB. I taket hänger ett votivskepp från 1700-talet.² Kyrkan är idag godkänd av brandskyddsmyndigheterna för 180 besökare.

Kyrkans nutida kontext

Kyrkan har sedan dess uppförande varit församlingskyrka i Vitaby socken/församling. I samband med en indelningsförändring 2002 blev kyrkan en av tre församlingskyrkor i den nybildade Kiviks församling. Huvudgudstjänst (högmässa) firas som regel minst var tredje söndag.

¹ Osterman 1937 s 58–66.

² Ur broschyr om Vitaby kyrka.

Kyrkliga förrättningar som dopgudstjänster, vigselgudstjänster och begravningsgudstjänster hålls här.

GUDSTJÄNST OCH GUDSTJÄNSTRUM I SVENSKA KYRKAN UNDER HB 1942 OCH HB 1986

Gudstjänst under medeltid och tidig reformatorisk tid

I Svenska kyrkan har gudstjänstens arkitektur, liksom kyrkorummets, förändrats genom århundradena. Reformationen kom att innebära både förändring och kontinuitet i kyrkorum och gudstjänst. Arkitektoniskt och interiört siktade reformatorerna mot sebarhet och hörbarhet.³ Gudstjänstordningar som var bindande för hela Svenska kyrkan skapades. De skulle bidra till att den nya läran fick fäste. 1693 års kyrkohandbok ersattes 1811 av en ny. Enhetlighet för hela nationalkyrkan var ledordet.⁴ Resultatet var en gudstjänst där prästen var den aktive som riktade sin aktivitet mot en i huvudsak passivt mottagande församling. Församlingen bidrog förutom med sin närvaro med psalmsång.⁵

Det tidiga 1900-talet

När man i slutet av 1800-talet skulle utge en ny kyrkohandbok, var biskop U L Ullman (1837–1930) en av de starkaste pådrivarna. Han var en tidig representant för en både restaurerande och kontextuell inriktning av gudstjänsten.⁶ Ullmans huvudkritik av 1811 års ordning var att den var statisk och passiviserande.⁷

Kanske kan man säga att de två följande handböckerna (1917 och 1942) gick vidare på den restaurerande linjen, men att det egentligen först är i HB 1986 som frågan om kontextualitet och församlingens aktiva deltagande i liturgin fått sitt egentliga svar. Det gemensamma för alla de handböcker som framlagts fram till HB 1986 är att de innehöll texter av förpliktigande karaktär och att de infördes från en dag till en annan, utan försöksperioder eller andra förankringsåtgärder.⁸

Utvecklingen från 1940-talet och framåt

I detta sammanhang måste nämnas en stark och viktig kraft i de liturgiska förnyelsesträvanden som funnits i kyrkorna på 1900-talet. Under de första seklerna på 1900-talet växte det som kommit att kallas för

³ White, s138–140.

⁴ Bexell s 96–97.

⁵ Bexell s 98.

⁶ Weman s 68.

⁷ Bexell s100–101.

⁸ Bexell s 107.

den liturgiska rörelsen fram. Det är ett samlingsnamn på internationella strävanden i olika kyrkor och samfund att restaurera gudstjänsten, med den lokala, aktiva gudstjänstfirande församlingen i centrum kring nattvardsbordet. Gudstjänstens historiska grundstruktur skulle friläggas, men tillämpas kontextuellt.⁹

En av de tidiga och mera framträdande representanterna för rörelsen i Sverige var Gunnar Rosendahl (1897–1988), präst i Osby. Han kom att i sin generation bli inspiratör för en rik liturgisk gudstjänst med en aktiv församling.¹⁰

1942 års kyrkohandbok innebar att Högmässan i Svenska kyrkan fick en delvis ny inriktning. Handboken hade ett restaurerande inslag, då den innehöll en gudstjänstordning som – i alla fall delvis – byggde på fornkyrkliga och ekumeniska erfarenheter. Dock fanns varken kontextuella ansatser eller en betoning av församlingens liturgiska aktivitet. HB 1942 bidrog inte med någon större liturgisk förnyelse i församlingarna. Biskoparna betonade att trohet mot både handbokens bokstav och anvisningar ingick i prästlöftena. Församlingen var fortfarande en passiv mottagare av det som prästen tillhandahöll.

Relationen mellan kyrkorum och gudstjänst i HB 1942 var statisk. Handboken innehöll detaljerade rumsliga föreskrifter, var prästen skulle befinna sig vid ett visst moment i gudstjänsten och när prästen skulle förflytta sig dit. Det var de stora fasta inventarierna, altare och predikstol, som stod i centrum. Vid högmässans inledande del befann sig prästen vid altaret. Härifrån skedde textläsningarna. Vid mitten av högmässan förflyttade sig prästen till predikstolen för att under den senare delen av gudstjänsten leda nattvardsfirandet och avsluta högmässan från altaret.¹¹

Kortfattat kan man i Svenska kyrkan antyda en mycket sammansatt utveckling på 1950-talet och framåt. Många faktorer kom att påverka utvecklingen. I ekumeniskt hänseende spelade det Andra Vatikanconciliet 1962-1965 en viktig roll. Gudsfolkstanken fick fäste – kyrkan skulle inte vara ett monument utan en mötesplats för Guds folk.¹²

Försöksordningarnas tid: 1970-talet

I slutet av 1960-talet utmynnade denna utveckling i en försöksverksamhet som sjuösettes av 1968 års kyrkohandbokskommitté. Enhetligheten på gudstjänstlivets område bröts upp. Denna utveckling förde fram till ett behov av revision av HB 1942. 1976 utgavs ännu en försöksordning som kom att i praktiken bli huvudordningen i många församlingar i Svenska kyrkan. Den gick under benämningen 1976 års

⁹ Weman s 71–77.

¹⁰ Weman s 115–117, Bexell s 108–109.

¹¹ Den svenska kyrkohandboken 1942.

¹² Brohed s 248.

gudstjänstordning. Där fanns embryot till HB 1986.¹³ Om biskoparna på 1940-talet varit återhållsamma och bevakat en detaljstyrd handbokstrohet, kom biskoparna på 1970- och 1980-talet att uppmuntra tusen liturgiska blommor att blomma i församlingarnas kyrkorum.¹⁴

Genom internationellt forskningsinflytande kom söndagen som Herrens dag och en återkommande påskdag att åter bli ett viktigt motiv i församlingarnas gudstjänstliv. Ett påskljus sågs allt oftare brinna nära kyrkans dopfunt i de svenska kyrkorna.¹⁵ Under de 10 år som gick mellan 1976 års gudstjänstordning och HB 1986 uttrycktes i de tillträdande biskoparnas herdabrev en stödjande och uppmuntrande hållning till det växande lekmannaengagemanget i gudstjänsten. Dock var de nästan helt tysta, avseende grundfrågan i denna uppsats, alltså den om relationen mellan förändrade gudstjänstideal och ett befintligt gudstjänst- rum.¹⁶

Reflektionen över detta förhållande finns däremot i två prästmötesavhandlingar, som är publicerade efter HB 1986, men som hämtat sitt materiel från tiden mellan 1976 och 1986. Avhandlingarna är skrivna av Ove Lundin och Caroline Krook. Reflektionen handlade om fristående altare vid mässfirandet, friare möblering som innebär ökade möjligheter för församlingens upplevelse av gemenskap och körmedverkan mitt i församlingen, samt bruket av amboner för läsningar och predikan.¹⁷

HB 1986

När HB 1986 togs i bruk vid Advent 1986 fick Svenska kyrkans församlingar en handbok med en grundstruktur, byggd på en samlad gudstjänsterfarenhet från fornkyrkans gudstjänst och framåt. Men man fick också en handbok, med många variationsmöjligheter och fakultativa moment, där lekmännens medverkan i gudstjänstens förberedelse och genomförande var ett nytt inslag.¹⁸

När nu HB 1986 var församlingarnas grunddokument och arbetsredskap för gudstjänstfirandet, innebar det också i många kyrkorum ett förändringsbehov avseende interiör och inventarier i kyrkorummet. Till hur denna receptionsprocess påverkat Vitaby kyrka återkommer jag till senare.

Sammanfattning

Den internationella liturgiska rörelsens ansatser kom att prägla också svensk utveckling under 1900-talet. HB 1942 innehöll ett restaurerande

¹³ Bexell s 109–113, Weman s 253–264.

¹⁴ Weman s 266–269.

¹⁵ Weman s 265–266.

¹⁶ Weman s 266–269.

¹⁷ Weman s 269–276.

¹⁸ Bexell s 113.

drag, men uppmuntrade varken kontextuella ansatser eller lekmännens liturgiska aktivitet. Genom kraftig styrning av prästens rörelseschema blev relationen mellan gudstjänst och gudstjänstrum statisk. Först i och med den liturgiska experimentella hållning som såg dagens ljus i slutet av 1960-talet kom en förändring. 1976 utgavs en försöksordning, som kom att utgöra stommen för kyrkohandboken 1986. Där har den restaurerande linjen kompletterats med möjlighet till kontextuell tillämpning och entydig betoning av församlingens liturgiska aktivitet.

GUDSTJÄNST OCH GUDSTJÄNSTRUM I VITABY FÖRSAMLING UNDER HB 1942

1942–1959

Vitaby kyrkas interiör hade genom en genomgripande renovering förändrats 1924.¹⁹ Läktaren i den bakre delen av långhuset hade rivits och längst bak beretts plats för en ny orgel. Triumfkrucifixet, som hittills vialat mot den östra väggen på kyrkans norra tillbygge, hade återflyttats till sin troligen ursprungliga plats i korbågen.²⁰ Från 1942 firades gudstjänsten i Vitaby kyrka enligt HB 1942. Som ovan anförts, krävdes av tjänstgörande präst en trohet mot både handbokens ord och anvisningar. Det innebär att dåvarande kyrkoherden i S Mellby och Vitaby församlingar, Magni Andersson, söndagligen ledde en gudstjänst som till sitt innehåll och bokstav följde HB 1942. Rumsligt stod altaret och predikstolen i centrum. Detta gällde både vid Högmässa med och utan nattvard.²¹

På 1940-talet fanns både altarljus tända och altarblommor i Vitaby kyrka. Prästen var enligt samtida vittnen klädd i den traditionella svarta prästkappan.²² I kyrkoherdens ämbetsberättelse från år 1944 anges kyrkogången som "mycket oregelbunden". Pastor anger nyheten med radiogudstjänster som ett av skälen.²³ 1947 hålls 6 nattvardsgångar i Vitaby församling.²⁴

Källorna berättar inte om stora förändringar under 1950-talet. I ämbetsberättelsen från 1950 uppges besöksfrekvensen som "någorlunda god, ibland bättre, ibland sämre. Ingen nämnvärd förändring."²⁵ Anteckning till nattvardsgång brukades fortfarande år 1950.²⁶ I det utgående 1950-talet synes inga större förändringar ha skett. Den oregel-

¹⁹ Osterman 1937, s 62–66.

²⁰ Osterman (1924) artikel i Cimbrishamnsbladet nr 77 Lördagen den 5 juli 1924.

²¹ Den svenska kyrkohandboken 1942.

²² Intervju Asta Brock och Dagny Andersson 2008-02-19.

²³ Ämbetsberättelse 1944, N II Ämbetsberättelser, Vitaby kyrkoarkiv.

²⁴ D II Längder över nattvardsgäster, Vitaby kyrkoarkiv.

²⁵ Ämbetsberättelse 1950, N II Ämbetsberättelser, Vitaby kyrkoarkiv.

²⁶ Kyrklig sed 1950 LUKA 3, Arkivcentrum Lund.

bundna besöksfrekvensen fortsatte.²⁷ 1957 hölls 6 nattvardsgångar i Vitaby församling.²⁸ Pastor menar att man inte kan tala om att det finns en församlingskärna, men såg en ökning i nattvardsgästernas antal.²⁹

1960–1986

1959 tillträdde en ny kyrkoherde, Carl Andersson. Bortlagt var bruket att församlingen skall anteckna sig till nattvarden. Predikans längd uppgavs till 15 minuter och församlingen angavs "delta" i liturgin. Församlingssången angavs vara mycket god och en ökning av nattvardsgästernas antal hade märkts. "Fler nattvardstillfällen kommer att beredas församlingsborna" lovade den relativt nytillträdde kyrkoherden.³⁰ Samtidigt är det oklart vad det aktiva deltagandet i liturgin syftade på, då det samtidigt sades att ingen i församlingen läste med i syndabekännelsen och ett fåtal i trosbekännelsen.³¹

Vid en biskopsvisitation i december 1961 betonade biskop Martin Lindström, efter att en längre tid uppehållit sig vid tal om arkiv och byggnader, vikten av en gudstjänstfirande församling: "Visitor påminde slutligen om att församlingarna städse måste se till att de allra skönaste och Herren mest välbehagliga prydnaden i helgedomen alltid måste finnas: en levande, gudstjänstfirande församling."³² Källmaterialet är svagt för stora delar av 1960-talet, men det framgår att kyrkoherden fortsatte att bruka den svarta prästkappan, aldrig alba och stola. Mässkrud brukades på högstidsdagarna.³³ I det utgående 1960-talet hade inga större förändringar skett. Dock har antalet årliga nattvardstillfällen utökats, från 6 till 9 (1967).³⁴ Församlingens deltagande inskränkte sig till psalmsång och sång vid liturgiska partier, samt att man nu mer allmänt läste med i trosbekännelsen. Läsningarna av syndabekännelsen och Fader Vår var fortfarande reserverade för prästen.³⁵ Egentligen skedde ingen större förskjutning under 1970-talet heller. Lekmän deltog inte med textläsning eller på annat sätt.³⁶ Nattvarden firades med slutna duklag. Intinktion förekom aldrig.³⁷ 1977 inbjöds församlingborna till nattvardsbordet vid 9 tillfällen.³⁸

1980 tillträdde en ny kyrkoherde, Anders Rydberg. Vitaby församling deltog vid denna tid inte i några av de alltmer spridda försöks-

²⁷ Ämbetsberättelse 1956, N II Ämbetsberättelser, Vitaby kyrkoarkiv.

²⁸ D II Längder över nattvardsgäster, Vitaby kyrkoarkiv.

²⁹ Ämbetsberättelse 1959, N II Ämbetsberättelser, Vitaby kyrkoarkiv.

³⁰ Ämbetsberättelse 1961, N II Ämbetsberättelser, Vitaby kyrkoarkiv.

³¹ Kyrklig sed 1962 LUKA 4, Arkivcentrum Lund.

³² FK ga:60, Visitationsprotokoll 1961, Visitationshandlingar 1961, Lunds stifts arkiv.

³³ Ämbetsberättelse 1963, N II Ämbetsberättelser, Vitaby kyrkoarkiv.

³⁴ D II Längder över nattvardsgäster, Vitaby kyrkoarkiv.

³⁵ Ämbetsberättelse 1969, N II Ämbetsberättelser, Vitaby kyrkoarkiv.

³⁶ Ämbetsberättelse 1972, N II Ämbetsberättelser, Vitaby kyrkoarkiv.

³⁷ Kyrklig sed 1974 LUKA 16, Arkivcentrum Lund.

³⁸ D II Längder över nattvardsgäster, Vitaby kyrkoarkiv.

ordningarna för gudstjänsten, utan den fortsatte att firas med ledning av HB 1942.³⁹ En spirande nattvardsväckelse kunde skönjas: 1980 hölls 14 nattvardstillfällen i församlingen och pastor uppger en ökning av antalet nattvardsgäster.⁴⁰ Dock är församlingens liturgiska aktivitet fortsatt låg. Ingen lekman läste texter, och församlingen deltog inte i läsningen av syndabekännelsen. Dock hade man börjat läsa med i Fader Vår och man fortsatte att delta i den gemensamma trosbekännelsen.⁴¹ Någon gång under 1980-talet inköptes en ljusbärare med ljuslåda och pengaskrin till kyrkan. Under samma decennium hade en stor smidesljusstake för det stora påskljuset inköpts.⁴²

Sammanfattning

Gudstjänsten och Vitaby kyrkorum hade under tiden för HB 1942 (1942–1986) inte genomgått några större förändringar. Församlingens liturgiska aktivitet hade ökat något, nattvardsfrekvensen och nattvardsdeltagande har ökat, men lekmannamedverkan i gudstjänsten saknades. Inga förändringar i gudstjänstrummet som kan kopplas till en förändrad liturgisk aktivitet från församlingens sida har skett under denna tidsperiod. Man kan dock notera de två (ljusbäraren och påskljuset) ljusstakarnas intåg på 1980-talet, som en påverkan av aktuella strömningar i Svenska kyrkan.

GUDSTJÄNST OCH GUDSTJÄNSTRUM I VITABY FÖRSAMLING UNDER HB 1986

Det utgående 1980-talet

Vid Advent 1986 togs HB 1986 i bruk som grunden för Vitaby församlingens gudstjänstfirande i Vitaby kyrka. Enligt pastors ämbetsberättelse 1987 skedde inga omedelbara förändringar i samband med övergången från en gammal handbok till en ny. Kyrkvårdar eller andra lekmän medverkade aktivt varken vid planering eller genomförandet av gudstjänsten.⁴³ 1986 hölls i Vitaby församling 14 nattvardsgudstjänster under året. Dessa besöktes av tillsammans 307 deltagare.⁴⁴ 1988 slutade Anders Rydberg sin tjänst och ersattes av Eva-Christina Henningsson Edhage. Under hennes tjänstetid i församlingen tillskapades i samråd med de förtroendevalda en helt ny serie gudstjänstagendor, baserade på HB 1986. De var kyrkoårsanknutna och innehöll ordningen för hu-

³⁹ Kyrklig sed 1980 LUKA 19, Arkivcentrum Lund.

⁴⁰ Ämbetsberättelse 1980, N II Ämbetsberättelser, Vitaby kyrkoarkiv.

⁴¹ Kyrklig sed 1980 LUKA 19, Arkivcentrum Lund.

⁴² Inventarieförteckning, Vitaby kyrkoarkiv.

⁴³ Ämbetsberättelse 1987, N II Ämbetsberättelser, Vitaby kyrkoarkiv.

⁴⁴ Kyrkostatistik 1986 FVI:7, Lunds domkapitel.

vudgudstjänst med och utan nattvard. Det uppfattades från de förtroendevaldas sida som något nytt att de fick delta i ett samtal om gudstjänstens utformning.⁴⁵

1990-talets utveckling

1992 kom en ny kyrkoherde, Tord Wetterqvist. Han hade som han själv uttrycker det, ett "elliptiskt gudstjänstideal".⁴⁶ Det innebär enligt honom en dialog mellan församling och altare, där prästen som Kristusrepresentant blir tydlig. Som kyrkoherde lade Wetterqvist följaktligen inte betoningen på församlingens aktiva deltagande i till exempel textläsning och ledning av kyrkan förbön, utan i ett deltagande som yttrade sig i en liturgisk medvetenhet med aktivitet i samtliga både lästa och sjungna församlingssvar i gudstjänsten. Wetterqvist uttryckte en tydlig ambition att utveckla denna del av lekmanamedverkan i Vitaby församling. Ambitionsnivån i detta stycke var så pass hög att en ny agenda med den aktuella söndagens proprium trycktes inför varje gudstjänst.

Vad gäller gudstjänstrummets tillgång och begränsningar, uttrycker Wetterqvist en frustration över den fasta bänkinredningen och det trånga koret.⁴⁷

1995 kom åter en ny kyrkoherde, Torben Clemensen. Under hans tjänsteår i församlingen fanns vissa liturgiska nyansatser, som dock inte fullföljdes. 1997 inköptes ett (hopfällbart) fristående altarbord i trä, tänkt för att användas vid dopgudstjänster och för att möjliggöra nattvardsfirandet vänd mot församlingen. Dock kom altarbordet inte att användas i större utsträckning, främst på grund av utrymmesskäl. Vid något tillfälle medverkade kyrkvårdar med textläsning, men inte heller detta moment genomfördes konsekvent. En Mariabild inköptes till kyrkan 1999, men den kom inte att ha en liturgisk funktion.⁴⁸ Antalet nattvardstillfällen ökade: 1996 hölls i Vitaby kyrka 19 gudstjänster med nattvardsfirande.⁴⁹

Utvecklingen under 2000-talet

1999 tillträdde en ny kyrkoherde: Cerny Ericson. Han är fortfarande verksam i församlingen. Under hans ledning skedde en förskjutning mot större lekmanamedverkan i gudstjänsten. Lekmän – främst kyrkvårdar – kommer att läsa bibeltexter i gudstjänsten, leda kyrkans förbön, biträda vid nattvardens utdelande, medverka med ljuständning vid tacksägelse efter avliden samt medverka vid processioner.⁵⁰ Det är in-

⁴⁵ Intervju med Birgitta Rosenberg 2008-04-28.

⁴⁶ Intervju med Tord Wetterqvist 2008-04-14.

⁴⁷ Intervju med Tord Wetterqvist 2008-04-14.

⁴⁸ Intervju med Birgitta Rosenberg 2008-04-28.

⁴⁹ Kyrkostatistik 1996 FVI:25, Lunds domkapitel.

⁵⁰ Intervju med Birgitta Rosenberg 2008-04-28.

tressant att notera att i och med att både påskljuset och ljusbäraren (inköpta på 1980-talet) började användas vid tacksägelse efter avliden, fick båda dessa inventarier en tydlig roll i liturgin.

2002 nybildades Kiviks församling, efter en sammanläggning av S Mellby församling, Vitaby församling och Ravlunda församling. Gudstjänsttillfällena i Vitaby kyrka kom att bli färre.

För att öka möjligheten till procession inköptes år 2003 kors samt processionsljusstakar, gemensamma för den nybildade församlingen.⁵¹ Församlingen uppges 2002 alltid läsa med i syndabekännelsen och alltid högt besvara textläsningarna. Lekmän läste både gammaltestamentlig läsning och Epistel, samt ibland Evangelium.⁵² Som ett led i att underlätta för lekmännen i läsandet av texter och ledningen av kyrkans förbön inköptes 2002 en ambon, som fick sin plats i koret.⁵³ Därefter har utvecklingen fortsatt och fördjupats. Sedan november 2006 finns i församlingen fyra gudstjänstgrupper som vissa högmässor träffas för att vara delaktiga i planering och genomförandet av gudstjänsten. Denna förändring öppnade också för andra än de valda kyrkvårdarna att fungera som textläsare eller böneledare. En "vanlig" söndag våren 2008 kan lekmanaengagemanget se ut som följer: Läsning av GT, Epistel, evangelieprocession, ledning av kyrkans förbön, ljuständning vid tacksägelse efter avliden, kollektupptagning, frambärande av nattvardsgåvorna och dukande av nattvardsbordet samt biträde vid nattvardens utdelande.

Vissa föremål i kyrkan som inte är flyttbara har delvis fått en annan användning. Detta gäller predikstolen. Den står kvar som ett kraftfullt inslag i kyrkorummet, men används inte alltid, då prästen ibland väljer att predika från ambonen eller golvet. Det finns inget källorna som tyder på att man under någon del av den studerade tiden har haft planer på större ombyggnader, som borttagande av bänkar, i Vitaby kyrka.

Sammanfattning

Från Advent 1986 började man i Vitaby församling att fira huvudgudstjänst med ledning av den nya kyrkohandboken, HB 1986. Trots att den i sak förutsätter en kontextuell tillämpning och aktiv lekmanamedverkan, dröjde det till år 2000 innan detta börjar tillämpas mer konsekvent i Vitaby församling.

I och med detta inköps en ambon, samt processionskors och processionsljusstakar. Några tidigare inköpta inventarier, som påskljusstake och ljusbärare, får också en liturgisk funktion. Ett dominerade inte flyttbart inventarium, som predikstolen, får delvis en ny använd-

⁵¹ Inventarieförteckning S Mellby kyrkoarkiv.

⁵² Kyrklig sed LUKA 27, Arkivcentrum Lund.

⁵³ Inventarieförteckning Vitaby kyrkoarkiv.

ning, då den inte alltid kommer att brukas som platsen för prästens predikan.

SAMMANFATTNING

Huvudfrågan för denna undersökning gäller om och på vilket sätt receptionsprocessen av de liturgiska grundtankar som präglat HB 1986 fått inflytande på interiören i Vitaby kyrka. Min undersökning har visat att gudstjänsten i Vitaby kyrka under HB 1942 (1942-1986) inte bjudit på några större förändringar. När HB 1986 infördes har receptionsprocessen av de liturgiska grundtankarna bakom den varit trög. Först när ordningen varit i bruk närmare 15 år, har frågan om kontextuell tillämpning med en hög grad av lekmanamedverkan fått sitt svar. Det har dock inte inneburit några förändringar i kyrkans fasta inredning och interiör. Ett inte flyttbart inventarium som predikstolen har dock delvis fått ett nytt bruk, då den helt enkelt inte alltid längre används som plats för predikan. Några flyttbara inventarier har inköpts: En ambon, från vilken lekmän kan läsa texter och leda kyrkans förbön, samt processionskors och processionsljus.

De båda ljusstakarna, påskljuset och ljusbäraren, som inköptes på 1980-talet, har genom de senaste årens utveckling kommit att få en liturgisk roll som de inte haft tidigare.

KÄLL- OCH LITTERATURFÖRTECKNING

OTRYCKTA KÄLLOR

SÖDRA MELLBY

Kiviks församlings pastorsexpedition

Vitaby kyrkoarkiv

D II Längder över nattvardsgäster

N II Ämbetsberättelser

Inventarieförteckning

S Mellby kyrkoarkiv

Inventarieförteckning

LUND

Landsarkivet i Lund, Arkivcentrum

Kyrkohistoriska arkivet i Lund (LUKA)

LUKA 3 Uppgifter om kyrklig sed 1950

LUKA 4 Uppgifter om kyrklig sed 1962

LUKA 16 Uppgifter om kyrklig sed 1974

LUKA 19 Uppgifter om kyrklig sed 1980

LUKA 21 Uppgifter om kyrklig sed 1986

LUKA 27 Uppgifter om kyrklig sed 2002

Lunds stift

Lunds stifts arkiv

FK ga:60 Visitationshandlingar 1961

Kyrkostatistik Lunds domkapitel FVI:7

Kyrkostatistik Lunds domkapitel FVI:25

HOS FÖRFATTAREN

Intervju med Asta Brock och Dagny Andersson 2008-02-19

(församlingsbor med gudstjänsterfarenhet i Vitaby kyrka sedan 1920-talet)

Intervju med Tord Wetterqvist 2008-04-14

(Kyrkoherde i S Mellby och Vitaby församlingar 1992-1995)

Intervju med Birgitta Rosenberg 2008-04-28 (Förtroendevald och kyrkvärd)

Gudstjänstager

TRYCKTA KÄLLOR OCH LITTERATUR

Bergman, Carl-Göran & Brodd, Sven-Erik (red.), (2001), *Ett mångtydigt rum*, Skellefteå, Artos & Norma förlag

Bexell, Oloph, (2005) "Från liturgisk enhet till försöksverksamhet", ur *Gudstjänstfolket, församlings-syn och liturgi, Årsbok för svenskt gudstjänstliv 2005*, s 96-117, Skellefteå, Artos & Norma förlag,

Brohed, Ingmar, (2005), *Sveriges kyrkohistoria. 8. Religionsfrihetens och ekumenikens tid*. Stockholm, Verbum förlag

Hössjer Sundman, Boel (red.), (2007), *Levande arv*, Stockholm, Svenska kyrkan och Verbum förlag

Osterman, John, "Vitaby märkliga kyrka skall restaureras", artikel ur *Cimbrishamnsbladet* lördagen den 5 juli 1924

Osterman, John, (1937), "Vitaby kyrka", ur *Lunds stifts julbok 1937* s 58-73, Lund

Stolt Bengt, (1964), *Kyrklig skrud enligt svensk tradition*, Stockholm, Diakonistyrelsens bokförlag

Den Svenska kyrkohandboken Stadfäst av konungen 1942, (1963), Stockholm, Svenska Kyrkans Diakonistyrelses Bokförlag

Den Svenska kyrkohandboken I, (1987), Stockholm, Verbum förlag

Weman, Gunnar, (2006), *Nutida gudstjänst och medeltida kyrkorum*, Skellefteå, Artos & Norma förlag

White, James F., (2003) *A brief history of Christian worship*, Nashville, Abingdon Press,

Vitaby kyrka (broschyr om kyrkan utgiven av Kiviks församling)

Blick framåt med en bugning åt det förflutna⁵⁴

Kontraktspastor emeritus Börje Engström

Historielösheten är en svår brist i vårt samhälle och en historielös kyrka är en katastrof. Står man med i en rörelse, till exempel Svenska kyrkan lokalt i Malmö kan man inte ge sig själv frisedel från historien med axelryckningsargumentet att det var före min tid. Det finns ett kollektivt minne som måste räddas in i framtiden. Inte allt är värt att bevara. Men det finns ett levande förflutet som på ett anonymt sätt är närvarande som en förutsättning för många av våra självklarheter i dag.

Om jag nämner namnet Albert Lysander är det många aktiva i Malmökyrkan som inte har en aning. De bör läsa på och ta reda på hur vår kyrkosyn och vårt sätt att fira gudstjänst hänger samman med den kyrkliga förnyelse som utgick från S:t Petri kyrka under 30 år, från 1920 till 1950.⁵⁵ Det påverkar och är på ett anonymt sätt närvarande också hos den som aldrig hört namnet Albert Lysander.

Albert Lysander

Jag vill markera två årtal; 1949 och 1969. De är viktiga i vårt sammanhang idag. Jag återkommer till dem. Först något om årtiondena dessförinnan. Jag väljer då att knyta Malmökyrkans första nittonhundratals-hälft till fyra kyrkoherdar som på olika sätt dominerade dessa årtionden. Inte i första hand som personhistoria, utan som en markering av dessa personligheters roll i kyrkan. En suck ur slätstrukenheten som vi alla är en del av. Under 38 år från 1912 var Albert Lysander den dominerande kyrkliga profilen i Malmö. Inte bara därför att han var verksam i stadens katedral och så småningom blev kontraktspastor (1929-1948) utan genom sin personliga briljans, sin mångsidiga begåvning, sin visionära förmåga. Därtill kommer att han hade humorns gåva spetsad med en god portion självironi. "Jag saknar spekulativ förmåga" sade han en gång och tillade: "men jag saknar den inte". Han berättade gärna en händelse från ett besök hos Nathan Söderblom⁵⁶ i ärkebiskops-

⁵⁴ Föredrag vid Malmöförsamlingarnas framtidsseminarium den 1/10 2008.

⁵⁵ Albert Lysander (1875–1956). Efter prästvigningen 1902 hade Lysander några korta missiv runt om i Skåne, men kom redan 1903 till S:t Petri i Malmö, där tjänstgjorde han till dess han blev emeritus 1950. 47 år i samma församling! Lysander var kontraktspastor, domkapitelsledamot och kyrkomötesledamot. Se vidare *Bland gåvor mångahanda. En minnesbok om Albert Lysander*. Utgiven av Inge Löfström; Olle Nivenius & Magda Wollter (1956). Se även minnesteckning av Hilmer Wentz, *Lunds stifts prästmöteshandlingar 1956*.

⁵⁶ Nathan Söderblom (1866–1931). År 1901 utnämndes han till professor i teologiska prenotationer och teologisk encyklopedi vid Uppsala universitet, och verkade vid sidan av den tjänsten som kyrkoherde i Helga Trefaldighets församling, Uppsala. Under denna tid övergav han religionshistorien, och lade ner hela sin energi på kyrkliga frågor och protestantisk teologi. År 1912 tillträdde han som professor i religionshistoria vid universitetet i Leipzig. Detta erbjudande tog han trots att han var enormt populär i Uppsala, och han hade dessförinnan avböjt samma tjänst i andra tyska städer. I Tyskland var han särskilt beundrad för sina studier i den iranska religionen och för hans verk om protestantism. Efter lottning och genom ecklesiastikminister Karl

gården i Uppsala. En av ärkebiskopens söner följde honom ut i tamburen och hjälpte honom artigt på med överrocken, klappade honom vänligt på axeln och sade: "Pappa säger att kyrkoherden egentligen skulle ha varit biskop". Med tillägget efter en konstpaus: "Men kyrkoherden har för lite lärdom". Naturligtvis skulle han ha prytt biskopskollegiet. Men det berodde kanske också på honom själv. Han hade inte den ambitionen. I varje fall brukade han säga: "Man skall hålla sig ett steg under toppen; man har det lugnare där och man ser lika bra". Betraktade ur vårt 2000-talsperspektiv framstår Lysander som "den moderne", den som fortfarande har något att säga oss. Jag inskränker mig här till hans strävan att förnya gudstjänstlivet.

Gudstjänstens förnyelse

Gudstjänstförnyelsen i Svenska kyrkan under 1900-talet har många tillflöden, ett betydelsefullt sådant rann upp i Malmö S:t Petri.

I början av 1900-talet befann sig Svenska kyrkan i en djupgående kris. Man hade missat de genomgripande samhällsförändringarna och kontakten med de stora folkrörelserna. På ett inre plan hade nattvardslivet förfallit. Biskop Billing beklagar i sin ämbetsberättelse till 1906 års prästmöte att nattvardsdeltagandet var dåligt, rent av minskande.⁵⁷ Det var mot den bakgrunden som Lysander utvecklade sitt liturgiska program som ville återinsätta nattvarden i församlingens centrum. Inte att undra på att det väckte uppseende och motstånd. När han någon gång på tjugotalet började tända ljus och sätta blommor på altaret uppstod en het debatt i pressen om hans katolicism. Än värre blev det när han började praktisera korstecknet. När en kvinna beklagade sig hos biskop Billing över Lysanders korstecken, svarade den utpräglat lutherske biskopen: "Jag skall säga fröken att ibland har det kliat i fingrarna på mig också".

Mässkrudar i de liturgiska färgerna bidrog till gudstjänstens skönhet. Kalken bars synligt och högtidligt in vid mässans början liksom kannan med dopvattnet vid dop. Han inte bara läste orden om hur Jesus vid den första nattvarden bröt brödet. Han tydliggjorde symbolen genom att upprepa den vid kyrkans altare. Inga märkvärdigheter kan

Gustaf Westmans ingripande, blev Söderblom utnämnd till ärkebiskop den 20 maj 1914. Under tiden mellan utnämmandet och tillträddandet var han Uppsala universitets prokansler samt kyrkoherde i Bälinge församling, Uppland. Han vigdes till ärkebiskop 8 november 1914, innehade ämbetet intill sin död 1931. Som ärkebiskop blev han vida berömd för sitt fredsarbete, som var en reaktion på första världskriget. Vidare gjorde han mycket betydelsefulla insatser i ekumenik, och samlade till den stora ekumeniska mötet i Stockholm 1925, där alla kyrkliga samfund, utom romersk-katolska kyrkan, sammanträffade. Söderblom skrev flera stora arbeten, varför han invaldes i Svenska akademien 1921. Han blev ledamot av Kungliga Vetenskapsakademien 1925. Året före sin död erhöll han Nobels fredspris. Se vidare Svenskt Biografiskt Lexikon.

⁵⁷ Gottfrid Billing (1841–1925) var biskop i Lund åren 1898–1925 dit han kom från biskopsstolen i Västerås, vilken han innehaft sedan 1884. Han var ordförande i Nationella partiet och ledamot i riksdagen 1889–1906 och 1908–1912 samt verksam bland annat som Första kammarens vice talman och statsutskottets ordförande. År 1900 avböjde han att bli ärkebiskop och vid regeringskrisen 1917 stod han emot kungens och ledande politikernas vilja att han skulle bli statsminister. Billing var ensamutredare av kyrkohandboken och ingick i psalmkommittén. Se vidare Billing i Lunds stift se Jan-Olof Aggedal & Bertil Nilsson, *Lundabiskopar och deras omvärld* (2006). Om Billing som person se Svenskt Biografiskt Lexikon.

man tycka. Det är ju sådant som alla gör nuförtiden och som anvisas i kyrkohandboken. Men i detta och mycket annat som nu är liturgiskt allmångods var Lysander tidigt ute. På tjugotalet var det liktydigt med katolicism. Men han tvekade aldrig om sin kyrkliga tillhörighet. Under sina resor stöttes han bort både av de liturgiska överdrifterna i den katolska kyrkan och torftigheten i den reformerta kyrkans gudstjänst. Och lät sina tankar gå till vad han kallade "mittens kyrka". Det var där han kände sig hemma och den han ville förnya.

"Mittens kyrka" är en bra beteckning. Vi är en evangelisk-luthersk kyrka i teologi och historia men vi har drag som den tyska lutherdomen och Danmarks folkekirke inte har och kanske värjer sig mot, till exempel ett starkare episkopalt drag. Vad gäller liturgi och organisation ligger vi närmare den anglikanska traditionen än den tysklutherska. "Mittens kyrka" är en bra position. Beteckningen har vi från Lysander.

Hagbard Isberg

Vid denna tid fanns ännu Caroli församling⁵⁸ och Hagbard Isberg⁵⁹ var dess kyrkoherde. Han bör bli ihågkommen för två saker, dels sitt sociala engagemang dels sina insatser för den kyrkliga söndagsskolan.

Ett par år efter sin prästvigning blev Isberg lasarettspredikant i Lund. Där fick han kontakt med syster Anna, överbarnmorskan, som senare skulle bli hans hustru. Efter ett barndop berättade hon för Isberg om de så kallade änglamakarna som sökte upp de ogifta mödrarna för att mot en mindre betalning ta hand om deras nyfödda barn. I eländiga bakgårds- och vindsrum dog de en långsam död i svält och vanvård. Detta samtal var början till en opinionsbildning som sträckte sig genom årtionden. År 1907 flyttade Isberg över till en prästtjänst i Malmö. Från denna nya bas fortsatte han sin envisa kamp, tillsammans med syster Anna, märkligt nog under motstånd. Det fanns hos Isberg ett profetiskt drag. Diakoni som aktiv opinionsbildning när andra teg. Lägga sig i, ta sig an, göra motstånd.⁶⁰

Harald Erics

Den tredje i kyrkoherdekvartetten är Harald Erics i Pauli.⁶¹ Han är inte helt lätt att få grepp om. Till det yttre liknade han mest filosofen Nietzsche med det svajande håret och de yviga mustascherna. Man kan inte karakterisera honom som konservativ eller lågkyrklig. I vissa avseenden var han det, i andra inte. Men han var definitivt inte högkyrklig

⁵⁸ Caroli församling tillkom år 1683 som Tyska församlingen och blev svensk församling 1812, upphörde 1949. Kyrkan kom då att tillhöra Sankt Petri församling. En nyupprättad tysk församling bildades 1920 och en ny Tyska kyrkan byggdes 1923–1931 på Fridhem med adress Marietorps allé 23.

⁵⁹ Hagbard Isberg (1880–1960). Ingen minnesteckning enligt hans egen önskan..

⁶⁰ Sitt sociala arbete beskriver Isberg i *Så var det...* Malmö 1959.

⁶¹ Harald Erics (1880–1953). Se vidare minnesteckning av Hilmer Wentzm *Lunds stifts prästmöteshandlingar 1956*.

som Lysander. Med sitt sociala engagemang var han mest lik Isberg. Men han hade också något alldeles eget som skilde honom från de andra tre. Pingstens eld och ande flammade i hans predikan. Han var karismatikern bland de fyra. Eldmärkt. Väckelsepredikanten. Han hänvisade ständigt, inte till den systematiska dogmatiken, utan till Nya testamentet och församlinglivet i urkyrkan. Häri stod han nära pingströrelsen. Han var i sitt sätt att predika något av en Sven Lidman i prästrock.

Alfred Wihlborg i Västra Skrävlinge

Om Lysander var högkyrklig och Isberg starkt präglad av unglyrklighe- ten och Erics uppfattades som väckelsens man så kan Alfred Wihlborg inte utan skäl betecknas som statskyrklig.⁶² Folkbokföringsexpert. Under 42 år tjänstgjorde han i ett och samma pastorat. När församlings- huset vid vattentornet byggdes för att betjäna denna del av den växan- de Västra Skrävlinge församling placerades pastorsexpeditionen i bot- tenplanet för att vara lätt tillgänglig för allmänheten. Kyrksalen inred- des i andra planet, inte fullt så lättillgängligt. Kanske en tidsbild. Pas- torsexpeditionen, kyrkan som en del av myndighetssverige. Kanske en omedveten, och möjligen praktiskt betingad, prioritering. Om den nu inte var politiskt nödvändig. Olle Nivenius⁶³ har berättat att så sent som på fyrtioalet hade en framträdande kyrkopolitiker förklarar: "I denna stad skall aldrig mer byggas ett kulthus", hans lite nedlåtande benämning på en kyrka.

Fyra namn ur det förflutna, fyra inriktningar som motsvarar kyrkans behov i dag också: att medvetet och långsiktigt bygga församlingen in- ifrån från trons centrum, att våga ta fajten mot samhällets orättvisor, att predika väckelse med urkyrkan och nya testamentet som program, att inse att kyrkan inte bara har en själ som behöver vårdas utan också en kropp, för att nu anknyta till en boktitel av Söderblom.

Tre nya församlingar

Nu till år 1949 då Malmökyrkan tillfördes tre nya församlingar samtidigt som Caroli församling lades ned. Slottsstaden genom avknoppning från Petri, Kirseberg som bröts ut ur Pauli och Möllevången ur Västra Skräv- linge.

⁶² Alfred Wihlborg (1883–1955). Se vidare minnesteckning av Hilmer Wentz, *Lunds stift prästmöteshandlingar 1956*.

⁶³ Olle Nivenius (1914–2002). Efter prästvigningen 1939 missiverades Nivenius som personlig adjunkt till kyrkoherden i S:t Petri, Albert Lysander. I sina minnesanteckningar skriver Nivenius: "Allt vad jag kan har jag lärt mig av Lysander!". År 1949 blev Nivenius Slottsstadens församlings första kyrkoherde och när han 1970 lämnade församlinglivet för att bli biskop i Lunds stift var han den förste biskopen sedan reformationen som saknade högre akademisk examen och som kom från en van- lig församlingstjänst. Nivenius var biskop 1970–1980. Nivenius intresserade sig särskilt för församlingsbygge, predikan och undervisning. Han var ordförande i 1968 års bönbokskommitté. År 1979 anförtröddes han uppdraget som ordförande för 1969 års psalmbokskommitté. Se Olle Nivenius, *En i raden, Minnesanteckningar* (1993); Jan-Olof Aggedal & Bertil Nilsson, *Lun- dabiskopar och deras omvärld* (2006).

De nya församlingarna, startade i de många provisoriernas tecken. I förhållande till idag var resurserna små, personellt och ekonomiskt. Verksamhetsanslaget från samfälligheten var löjligt litet, inte enbart en nackdel. Det befordrade fantasin, skapade nya arbetssätt; glädjen över att få vara med och bygga en församling alldeles från grunden, i en ny tid, var påtaglig.

Jag tänker ofta på det vitala 50-talet. Jag vet. Det går inte att jämföra nuet med för 60 år sedan. Ändå kan jag inte komma ifrån frågan, den är viktig och måste ställas: om vi genom medlemsflykt och därmed sämre ekonomi (om skall vi säga 15 år) skulle tvingas till radikala reduceringar ekonomiskt och personellt skulle vi klara den omställningsprocessen? Skulle den nödvändiga idealiteten då kunna mobiliseras? Skulle det finnas en frivillighetens återkomst?

Ytterligare fyra nya församlingar

År 1969, genomfördes ytterligare en församlingsreglering. Fyra nya församlingar bildades: Sofielund, Eriksfält, Kulladal och Hyllie. De ekonomiska förutsättningarna var denna gång bättre än tjugo år tidigare. Framförallt fanns det från början kyrkor och församlingslokaler för alla de nya församlingarna. Dessa tjänade oss väl under fyrtio år. Men när man nu diskuterar att lägga samman församlingar komplicerar bilden. Vi riskerar att få en besvärande överkapacitet på kyrkor. Det som för fyrtio år sedan var en tillgång har idag blivit ett problem.

1969 hade man en strävan att skapa församlingar med runt 20 000 invånare. I det syftet plockade man ihop bostadsområden som inte alltid på ett naturligt sätt hörde samman. Till exempel Borgmästarregården till Eriksfält och inte till Johannes, Holma till Kulladal och inte till Hyllie. Hyllie och Kulladal fick dessutom starta med alltför låga befolkningstal utifrån en förhoppning att de snart skulle växa. Så har väl också skett men inte tillräckligt, särskilt om man beaktar inte bara befolkningstal utan också antalet kyrkotillhöriga. Diskrepansen mellan invånare och kyrkotillhöriga var inte så aktuell 1969 som den är nu och inför framtiden. Med inflyttade katoliker och ortodoxer upprättar vi ekumeniska kontakter. Med muslimer eftersträvar vi goda grannskapsrelationer. Men vi kan inte rimligen räkna in dessa grupper i vårt eget organisationsunderlag.

Självständiga pastorat

I sent 1970-tal blev Oxie och Bunkeflo självständiga pastorat. I slutet av 1990-talet arbetade man i den så kallade framtidsgruppen med de lokala strukturfrågorna. Efter en grundlig analys orkade man inte riktigt med slutsatserna. Det blev några rader om att de 19 församlingarna borde reduceras till sju. I det läget, det var 1997, tog man på domkapitlets kansli fram ett arbetspapper som presenterade ett alternativ

med 12 till 13 församlingar. Det var meningen att man lokalt skulle arbeta vidare med det förslaget. Men det skedde aldrig.

Malmö idag

Under de tio år som sedan dess förflutit har mycket hänt här i stan och i riket i stort. I Malmö håller hamnområdet på att byggas ut, tyngdpunkten i centrala stan har förskjutits söderut mot Triangeln och S:t Johannes kyrka, vilket aktualiserar frågan om innerstadsarbetet. Citytunneln, färdig 2010, förstärker denna trend. Hyllievång har börjat bebyggas 2007, befolkningstalet ökar till 300 000 kring år 2010, invandringen av icke-kyrkotillhöriga har förändrat kyrkostrukturen framför allt i de församlingar som berördes av 1969 års reglering.

Och det mest dramatiska: de nya kyrka–statrelationerna med en i och för sig förväntad, men inte desto mindre besvärande tendens till utträde ur kyrkan. Den trenden kommer att fortsätta; möjligen plana ut något; möjligen kraftigt öka. Vi vet inte. Även om kyrkotillhörigheten skulle sjunka till 50%, idag är den väl kring 70%, skulle vi ändå vara landets största organisation med frivillig tillhörighet. Ändå kan vi inte bara fortsätta som förut. Som om vi fortfarande vore statskyrka med kommunstatus på lokalplanet. Kostymen är för stor. Vi började lägga ut den redan i början av 1960-talet och har sedan fortsatt. Nu behöver den sys in. Och det är som bekant inte enbart negativt när en kostym behöver sys in.

Att dra nya gränser kring större och folkrikare områden är inte någon större konst. *Men vad gör vi med kyrkorna? Där har vi det verkliga problemet.*

Den stora kyrkobyggnadsutredningen *Fädernas kyrkor- och framtidens* kom fram till slutsatsen: "Vi ser inte som en framkomlig väg att kyrkor skall behöva säljas, rivas eller bli ruiner." Den ekonomiska vinsten av malpåsealternativet bedömdes också som begränsad.⁶⁴

Om, som utredningen menar, och som det också blev, kyrkorna i framtiden skall ägas, förvaltas och vårdas av Svenska kyrkan och bevaras som levande kyrkor för sitt ursprungliga ändamål, förutsätter detta en pastoral strategi som tar sin utgångspunkt inte i församlingsgränser utan i det för Svenska kyrkan unika, nämligen de i stadsbilden väl synliga kyrkorna, helgade rum för stillhet, bön och livstolkning åt allt folket. *Primärt handlar det inte om en ny organisation utan om ett nytt arbetssätt.*

Detta betyder inte att territorialförsamlingssystemet är helt överspelat. Det kan och bör bibehållas som en folkkyrklig ambition att inte tappa bort en enda människa, en gräns som markerar varje kyrkas förstahandsansvar, ett område för tjänsteorganisation, medelstilled-

⁶⁴ *Fädernas kyrkor- och framtidens: betänkande av 1993 års kyrkobyggnadsutredning. SKU 1996:1.*

ning etc. Men det skulle må bra av att tonas ner till en lätt kontur i det kyrkliga landskapet. Det får inte användas som markeringar av revir och till att förkorta ansvaret. *Det är inte församlingen som har en kyrka utan kyrkan som har ett närområde, med genombrutna gränser.*

Framtidens församlingsbegrepp

För framtiden kan vi behöva formulera ett dubbelt församlingsbegrepp. Församlingen består av dem som tillhör Svenska kyrkan och bor inom församlingens område och av dem som utan att bo i församlingen regelbundet deltar i dess gudstjänst- och församlingsliv.

För storstadens människor betyder församlingsgränserna inte särskilt mycket. Människor söker gudstjänst och kyrklig gemenskap utifrån förväntningar, behov och längtan, oberoende av var man bor. Denna trend som säkerligen kommer att förstärkas, stämmer också med iakttagelsen att samhörigheten i storstaden är mer nätverksorienterad än beroende av geografisk tillhörighet.

Den vackra titeln på Magda Wollters malmöroman från 1940-talet *Dit S:t Petri klockor nådde*⁶⁵ markerar en annan slags församlingsgräns än den som går i en gata. *Klockklangsnärhet och kyrktorns-synlighet är nog framtidens församlingsgräns mer än gatunätets stela geografi.*

Storstadskartan är översållad med kors som markerar de många kyrkorna. I stället för en mängd isolerade öar borde de många kyrkorna vara knutpunkter i ett andligt kraftnät som kopplas samman och täcker staden. Men detta fordrar ett genomtänkt pastoralt program för samverkan och profilering. *Alla behöver inte göra allt och på samma sätt.*⁶⁶ Genom att fungera som ett nätverk, där de olika kyrkoprofilerna medvetet kompletterar varandra uppstår en multiplikationseffekt. Detta är framtidens arbetssätt. För att få tillräckligt medlemsunderlag kan det i dag handla om tio församlingar kanske inom ramen för något som i dag inte finns, men som måste tänkas in i framtiden, nämligen en partiell samfällighet för i första hand kyrkorna och begravningsväsendet.

Kyrkorna är viktigare än församlingsgränserna

Det är min huvudtes. Men av den följer att kyrkorna måste profilera sig i ett kreativt samspel mellan olikheter. Det är dålig strategi att bibehålla nuvarande praxis med i stort sett samma gudstjänsttyp, vid samma tidpunkt i ett stort antal närbelägna kyrkor. Samma krav på profilering kan framtiden ställa på församlingsverksamheten i övrigt.

⁶⁵ Magda Wollter (1895–1968) föddes på Ven och blev teologie kandidat 1916, lärare vid Lunds kommunala flickskola. Kyrkan och den kristna läran är centrala ämnen i henens romaner. *Dit S:t Petri klockor nådde: en bok om gånget och glömt* utkom 1946 är en novellsamling med berättelser från skilda epoker i Malmös dramatiska historia.

⁶⁶ Dessa tankar utvecklar jag i uppsatsen: ”Alla behöver inte göra allt – om samverkan och församlingsprofilering i storstaden”. *Storstadens utmaningar – kyrkliga strategier över tusenårsskiftet*. Mitt i församlingen 1996:6 Uppsala, s 27–32.

Hur många församlingar vi än får och hur vi än drar gränserna återstår problemet med de över 20 kyrkorna. Det ligger en stor motsägelser i att det i det genomseklariserade Sverige är opinionsmässigt omöjligt att avyttra kyrkor. Det vill vi inte heller. De skall finnas kvar hos kyrkan och användas på ett mera mångsidigt sätt än i dag, som andliga stödjepunkter.

Om vi har fler kyrkor än vad som kan motiveras utifrån det ordinarie församlingens omedelbara behov men av olika skäl inte kan avyttra dem, kan en annorlunda användning inom den kyrkliga verksamhetens ram vara alternativet. I en stor församling med flera kyrkor utpekas en som huvudkyrka, övriga fungerar som stadsdelskyrkor. Övertaliga kyrkor kan fungera som centra för spetsverksamheter inom diakoni, kultur, undervisning och evangelisation. Man kan också tänka sig att en kyrka avdelas som experimentkyrka med uppgift att driva en framtidsinriktad försöksverksamhet, kyrkor som *pastorala verkstäder*. Kyrkan skulle må bra av att det vid sidan av församlingarna fanns fristående kyrkliga sidoorganisationer och ansvarsgrupper som efter avtal med kyrkorådet fick tillgång till en övertalig kyrka. Stadsmissionen är en sådan sidoorganisation. Jag kan tänka mig en kyrklig föreläsningssällskap som med kvalificerade föreläsningsserier går in i kulturdebatten. Filosoficirkeln i Lund är en bra förebild. Det kan i ett nytt läge uppstå en ny typ av lekmannagrupper (eventuellt förstärkta med pensionerade präster) genom vilka kyrkan förverkligar sina grundläggande uppgifter och där övertaliga kyrkor kan bli en resurs.

En spännande uppgift vore att etablera en den kristna enhetskyrka med uppdrag att utifrån vår kyrkas historiska tradition som "mittens kyrka" teologiskt reflektera över ekumenikens möjligheter och i gudstjänst, bön och vänskap praktisera framtidens ekumenik. Vi måste räkna med att kyrkan på många olika sätt blir mindre. År 1809 förlorade Sverige Finland. Det var då Tegnér formulerade den ofta citerade framtidsvisionen: "att inom Sveriges gräns erövra Finland åter". Det är vad det handlar om. Bildligt talat, förstås!

Stiftshistoriska sällskapet

har till uppgift att väcka och samordna intresset för historiska studier rörande Lunds stift och dess församlingar samt att i mån av möjlighet understödja sådana studier.

Stiftshistoriska sällskapet i Lunds stift bildades den 29 september 1999.

Sällskapet vill:

Initiera stiftshistorisk forskning på stifts- och lokalnivå.

Anordna symposier, föredrag och studiebesök.

Arbeta med tillkomsten av en stiftshistorisk skriftserie, meddelandeserie samt utge årsskrift.

Hålla kontakt med övriga stiftshistoriska sällskap, med stiftshistorisk forskning i Danmark.

Medlemskap kan erhållas av enskilda personer, församlingar, kyrkliga organisationer och sammanslutningar som är intresserade av sällskapets arbete. Antalet medlemmar var i januari 2009 omkring 160, det övervägande antalet enskilda medlemmar.

För ytterligare information kontakta

ordförande TD Owe Samuelsson 046 – 32 06 94

vice ordförande TD Jan-Olof Aggedal 046 – 13 66 06

jan-olof.aggedal@svenskakyrkan.se

<http://www.stiftshistoriska.se/lund/>